

Bruno Schulz: Sklepy cynamonowe a Sanatorium Pod Klepsydrą

Bruno Schulz, prozaik židovského původu narozený na Ukrajině a píšící výhradně polsky, vydal za svého života sice pouze dvě knihy povídek – Sklepy cynamonowe a Sanatorium Pod Klepsydrą - a v rukopise se dochovalo několik povídek zamýšlené další knihy, přesto se stal literárním mágem překládaným do mnoha jazyků a podněcujícím stále nová bádání nad svým literárním dílem. Příčinou je především strhující básnivý jazyk, mýtičnost a obrazotvornost neznající hranic.

Obě knihy povídek mají silně autobiografické rysy, přesto nereflektují autorův život v jeho skutečnosti, nýbrž čtenáři předkládají zmýtizovaný svět malého ukrajinského městečka Drohobyč a jeho obyvatel.

Sklepy cynamonowe obsahující patnáct a Sanatorium Pod Klepsydrą třináct povídek jsou svázány tímž časoprostorem, týmiž postavami i typickými schulzovskými motivy. Schulz dal oběma knížkám autobiografické rysy, neboť příběhy procházejí postavy jeho rodičů, sourozenců, tet, strýců i bratranců, švadlenky Polda a Paulina i smyslná služka Adéla. Nejde však o biografii reálnou, naopak magickou, fantastickou – viděnou očima precitlivělého dítěte, prožívajícího svět jako cosi zázračného, nezvyklého a zároveň jako něco výrazně smyslového. Jde o jakési „hledání ztraceného času“ dětství, které nachází teprve v tvorbě, skrze slovo. Schulz zcela rezignuje na chronologii, místo níž nastoluje mýtický čas, jenž je bezčasím i věčností, trvá stále a stále může být přivolávaný. Jde o zmytologizované dětství rozpjaté mezi dvěma zcela protikladnými světy, světem mužů a světem žen. Mužský svět má duchovní rozměr, je tvořivý, plný fantazie, poezie a barev. Naproti tomu ženský svět, to je materiálnost, hnus, lenivost, ospalost, bezvládní, smyslovost, jedním slovem přizemnost.

Mužský svět zosobňuje ten, o němž jsou Schulzovy povídky v prvním a hlavním plánu – tj. otec Jakub, kupec střížním zbožím, jenž vede vlastní obchod v jednom ze starých domů drohobyčského náměstí, bojuje s novou konkurencí, rychle expandujícím obchodem novodobých čtvrtí města, nakonec prohrává a po dlouhodobých depresích a nemoci umírá.

Otec Jakub je něžný snílek, dobrodruh, podivín, zahloubaný intelektuál, studující ve volných chvílích Bibli a hádající se po nocích s Bohem, viz např. povídku Nawiedzenie¹:

Ale nocą podnosiły się te głosy namiętniej. Żądanie wracało coraz wyraźniej i doniosłej i słyszeliśmy, jak rozmawiał z Bogiem, prosząc się jak gdyby i wzbraniając przed czymś, co natarczywie żądało i domagało się.

Aż pewnej nocy podniósł się ten głos groźnie i nieodparcie, żądając, aby mu dał świadectwo usty i wnętrzościami swymi. I usłyszeliśmy, jak duch weń wstąpił, jak podnosi się z łóżka, długi i rosnący gniewem proroczym, dławiąc się hałaśliwymi słowy, które wyrzucał jak mitralieza. Słyszeliśmy łomot walki i jęk ojca, jęk tytana ze złamanym biodrem, który jeszcze urąga.

Nie widziałem nigdy proroków Starego Testamentu, ale na widok tego męża, którego gniew boży obalił, rozkraczanego szeroko na ogromnym porcelanowym urynale, zakrytego wichrem ramion, chmurą rozpaczliwych łamańców, nad którymi wyżej jeszcze unosił się głos jego, obcy i twardy - zrozumiałem gniew boży świętych mężów.

Nemocný otec, neschopný už stačit konkurenci, se stále více uzavírá do svého fantazijního světa a podléhá zvláštním zálibám, jako např. své vášni pro ptáky, s níž kupuje exotická ptačí vejce, aby pak pozoroval domácí slepice, jak ona vejce vylíže, studuje ornitologii, až se nakonec zabydlí se svými ptáky v podkroví domu. Ovšem jen do té doby, než tam jednoho dne vtrhne služka Adéla a všechny ptáky vypudí ven (Sklepy cynamonowe, Manekiny)²:

Ta ptasia impreza mego ojca była ostatnim wybuchem kolorowości, ostatnim i świetnym kontrmarszem fantazji, który ten niepoprawny improwizator, ten fechtmistrz wyobraźni poprowadził na szafce i okopy jałowej i pustej zimy.

Otec, ten zlomený „ptačí král“, se stahuje do svého nitra, schovává se za kusy nábytku, jakoby se ztrácí před očima, až jednoho dne zmizí docela. Vypravěč Józef je však přesvědčen, že jeho milovaný otec se proměnil v jednoho z těch ptáků, velikého kondora, který jim vycpaný visí v pokoji.

Matka je oproti otci vždy jaksi upozaděna, nemá zásadní roli v schulzovském světě. Je milující, laskavá a konejšivá, nerozumí však duchovním hloubkám nitra svého muže ani svého syna (Sanatorium Pod Klepsydrą, Księga I)³:

¹ <http://univ.gda.pl/~literat/shulz/0002.htm>.

² <http://univ.gda.pl/~literat/shulz/0004.htm>.

³ <http://www.brunoschulz.org/01-knjiga.html>.

To było bardzo dawno. Matki jeszcze wówczas nie było. Spędzałem dni sam a sam z ojcem w naszym wielkim wówczas, jak świat, pokoju. (...) Lubilem stawać między nogami ojca, obejmując je z obu stron, jak kolumny. (...) Potem przysłała matka i wczesna ta, jasna idylla skończyła się. Uwiedziony pieszczotami matki, zapomniałem o ojcu, życie moje potoczyło się nowym, odmiennym torem, bez świąt i bez cudów...

Kromě matky zaplňují dům i starší vdaná sestra, tety přicházející na návštěvu a dvě mladé švadlenky, pracovité a úslužné. Ženskému světu však dominuje jiná žena – služka Adéla, smyslná, nedbalá, která v okamžicích všeobecné nepozornosti tráví celé dny před zrcadlem rozvleklou úpravou zanechávajíc všude stopy v podobě vyčesaných vlasů, hřebenů, odhozených pantoflí a korzetů. Adéla je ztělesněním fyzičnosti, hrubé až vulgární tělesnosti, dospělé ironie a jednoduchosti. Takto např. odpovídá, s hrubostí sobě vlastní, malému Józefovi na otázku po Knize, v níž čítával s otcem a jež je mu posvátná (Sanatorium Pod Klepsydrą, Księga III)⁴:

– Głupi – rzekła, wzruszając ramionami – przecież ona leży tu zawsze i co dzień wydzieramy z niej kartki na mięso do jatek i na śniadanie dla ojca...

Právě Kniha je jedním z klíčových Schulzových motivů. Sklepy cynamonowe i Sanatorium Pod Klepsydrą jsou rekonstrukcí mýtické „knihy dětství“, oné Knihy, kterou otec čítával za přítomnosti malého Józefa a která se mu stala jakýmsi nedostižným zakázaným tajemstvím. Počáteční Kniha-Autentik se pak ztratila a chlapec ji hledá ve všech možných knihách. Nachází však jen kousky Autentiku, jimiž jsou zbytky starého týdeníku, obsahující část reklam. Obvyklé reklamní nabídky v chlapcově obrazotvornosti nabývají magické moci. A ačkoli všechny další knihy, Bibli nevyklučujíc, jsou falzifikátem, snaží se přiblížit Autentiku. Motiv Knihy se zde stává mýtem „geniální epochy“ zázračného, nedosažitelně čistého, avšak ztraceného dětství, které autor hledá a jemuž se přibližuje jedině svou tvorbou, tedy vyprávěním o něm.

Po „geniální epoše“ dětství přichází „jaro“ dospívání, nepokojná a dynamická fáze života na přelomu dětství a dospělosti. Józef je náhle oslněn ohromností a bujností světa, poprvé fascinován ženskostí. Motiv jara má podvojný charakter – je krom symbolu dospívání také zřetelnou aluzí na tzv. „jaro národů“ roku 1848, plné revolty, revoluce a státních převratů. Józef si prohlíží s kamarádem Rudolfem jeho album známek, z nějž mu vyvstává

⁴ <http://www.brunoschulz.org/01-knjiga.html>.

nudný, zkosnatělý, neměnný svět rakousko-uherské monarchie, svět ohraničený Františkem Josefem I., který vnutil světu svou vizi (viz Sanatorium Pod Klepsydrą, Wiosna)⁵:

Świat był naówczas objęty ze wszech stron Franciszkiem Józefem I i nie było wyjścia poza niego. Na wszystkich horyzontach wyrastał, zza wszystkich węglów wynurzał się ten profil wszechobecny i nieunikniony, zamykał świat na klucz, jak więzienie.

Album známek se mu stává jakousi univerzální knihou, kompendiem vědomostí o světě, knihou náhlých odhalení. Cítí se být povolán ke splnění speciální mise, jejíž nejasný smysl krok po kroku odkrývá zjišťuje, že Bianka, do níž je zamilován, je nemanželskou dcerou mexického císaře Maxmiliána, vyděděného bratra Františka Josefa I. Stanoví si předsevzetí dopomoci Biance k získání trůnu a jako její rytíř a obránce připravuje spis proti monarchii. Józef, syn kupce Jakuba, je symbolickou paralelou k biblickému Josefovi z Knih Mojžíšových, též nejmladšímu synovi Jakuba, je jako on „vykladačem snů“ a sní svůj biblický sen. Ukazuje se však, že si špatně vyložil známky v albu, ukázal se jako stejný uzurpátor moci, za jakého měl císaře Františka Josefa, a zesměšnil se. Po svém fiasku na konci tohoto „jara“ Józef nespáchá sebevraždu, nýbrž se dává odvést do vězení. Přijímá tak dobrovolně trest za uzurpátorství, s nímž chtěl světu vnutit vlastní režii.

Velice důležitým principem obou knih je také metamorfóza. Takové metamorfózy se odehrávají v labyrintu, jímž je rodinný dům na náměstí se starým bytem a nespočetným množstvím pokojů. Tak např. květnaté a listnaté tapety v otcově pokoji se v noci mění v rostlinnou zmeř, živou, rostoucí a zvětšující se. Také otec Jakub se mění – v Sklepacech cynamonowych se mění ve vycpaného ptáka, v Sanatoriu se mění ve švába, jehož Adéla vyhodí na smetiště. Co je však zarážející, nejsou ani tak metamorfózy samotné, jako spíše klid, věčnost, konkrétnost a samozřejmost, s jakou se o nich mluví, jako by byly něčím naprosto normálním.

Městečko Drohobyč má dva prostory, dva světy – starý a nový. Starý svět, to je svět otce a žen, ohraničený rodinným domem, bytem, obchodem, městečko s náměstím, prostor známý a osvojený, svět patriarchální, spořádaný a opřený o tradice odvěké židovské kultury kupců, v níž panují solidnost, pořádek, dobré zvyky, uctivost a barevnost. Na mapě města, jež je v otcově pokoji, však není nový drohobyčský svět, Krokodýlí ulice, jež vyrostla na periferii městečka, čtvrť novodobá, hlučná, rychle a bezohledně se zalidňující, čtvrť parazitující na zbytku města, komerční a pseudoamerická, čtvrť prostopášnosti, prostituce a pokoutního

⁵ <http://www.brunoschulz.org/3-prolece.html>.

obchodu, přitahující i odpuzující zároveň. Zatímco otcův starý kupecký svět zaniká, na jeho místo se dere novodobý, vítězný svět Krokodýlí ulice.

Zánik onoho starého světa znamenal smrt otce, jenž s ním byl nerozlučně spjatý. Józef, chtěje vrátit čas, a tím i vrátit otce do života, se v Sanatoriu Pod Klepsydrą vydává na cestu do sanatoria „Na věčnosti“, v němž rodina umístila nemocného otce. Tato povídka, jež dala název i celé druhé knížce, je ohraničena návazností na starověké mýty o sestoupení do říše mrtvých. Vlak jedoucí postranní bránou času převezve Józefa za pomoci slepého průvodčího-Chárona do říše mrtvých, Hádesu, jímž sanatorium vlastně je. Démonický doktor Gotard v sanatoriu „Na věčnosti“ experimentuje s časem⁶:

Tak żyje się w tym mieście i czas upływa. Większą część dnia przesypia się, i to nie tylko w łóżku. Nie, nie jest się zbyt wybrednym na tym punkcie. W każdym miejscu i o każdej porze dnia gotów jest człowiek uciąć sobie tutaj smaczną drzemkę. Z głową opartą o stół w restauracji, w dorożce, a nawet na stojaczkę po drodze, w sieni jakiegoś domu, do której wpada się na chwilę, ażeby ulec na moment nieodpartej potrzebie snu. (...) Skutkiem tego gubią się kędyś po drodze mimochodem całe interwały czasu, tracimy kontrolę nad ciągłością dnia i w końcu przestajemy na nią nalegać, rezygnujemy bez żalu ze szkieletu nieprzerwanej chronologii, do której bacznego nadzorowania przywykliśmy ongiś z nałogu i z troskliwej dyscypliny codziennej.

Čas se tu jakoby rozpadá, couvá o určitý interval, takže v sanatoriu se otcova smrt ještě neuskutečnila. Józef potká živého otce, může si s ním povídat, dokonce si udělá procházku do města, které připomíná jeho rodné město, akorát že z druhé strany lidské existence. Celá podstata sanatoria se ukáže být mystifikací, Józefova pouť nepřináší žádné uspokojení, proto se musí vrátit mezi živé a ponechat otce už navždy v říši mrtvých.

Na konci Sanatoria Pod Klepsydrą, v povídce Emeryt, se cyklicky vrací schulzovský motiv návratu do dětství, k mýtickým kořenům. Povídka Emeryt je monologem bývalého úředníka, jenž bolestně nese samotu a nečinnost. Jednoho podzimního dne vyjde z domu, aby se nechal v městské škole znovu zapsat jako žák. Jelikož se jako všichni staří lidé časem zmenšil, nerůzní se příliš od svých spolužáků, kteří ho přijmou mezi sebe, a on jakožto žák první třídy stále více dětinští. Nakonec ho, drobného a lehounkého, odnese vichřice a ve škole je prostě vyškrtnut z třídní knihy.

Svět Schulzových povídek je světem zašlých domů ve východoevropských štetlech, labyrintem cizích bytů, verand a nenadálých východů na cizí dvorky. Je nasycen vůní svátečních domácností, obchodů a skořice a zabydlen prapodivnými postavičkami, lidmi z okraje společnosti, židovskými „šlemíly“, jakými jsou prostáček a zlodějček Šlomo, jenž

⁶ <http://www.brunoschulz.org/sanatorijum-3.htm>.

jediný dokáže porozumět geniálním Józefovým kresbám zaplněným vizemi, nebo Józefův bratranec Dodo, zaostalý po dětské obrně, jenž do jejich domu chodívá jen tak mlčky posedět, pokaždé v bílé kazajce a buřince, či strýc Jeroným, Dodův otec, jenž zešílel a už léta nevychází z pokoje, zarůstá předlouhým plnovousem, žije mezi chodbou a ložnicí a nemluví se svým zaostalým synem, šlemíly jako mrzák Edík nebo zaostalá idiotka Tłuja, zabydlená v rohu zahrady na kupě smetí a odpadků, starých hrnců, pantoflí a sutin, na lůžku podepřeném místo chybějící nohy dvěma starými cihlami.

Použitá literatura:

Bondy(ová), R.: Mezi námi řečeno. Jak mluvili Židé v Čechách a na Moravě. 1. vydání, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2003.

Ficowski, J.: Okolice sklepów cynamonowych. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1986.

Ficowski, J.: Regiony wielkiej herezji. Szkice o życiu i twórczości Brunona Schulza. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1967.

Nawrocka, E.: O opowiadaniach Brunona Schulza. Wydanie I, Wydawnictwo Marek Rożak, Gdańsk 1994.

Schulz, B.: Sanatorium Na věčnosti & Fragmenty. Dauphin, Praha 1999.

<http://www.brunoschulz.org/sanatorium.html>.

<http://univ.gda.pl/~literat/shulz/index.htm>.